

УДК 316.485.26:364-322 (477)

Козачук М. Б.

аспірант кафедри соціології факультету соціології
Чорноморського державного університету імені
П. Могили (Україна).

ПРОТОВОЛОНТЕРСТВО ЯК ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ ЛЮДСТВА

У статті проаналізовано протovolонтерство як особливий період в житті людства. Волонтерство має глибоке коріння та досить широке та розгалужене пояснення. Адже воно стало невід'ємною частиною життя людства в його давній та середньовічній історії. В статті схарактеризовано поняття «протovolонтерство» та проаналізовано види протovolонтерства.

Ключові слова: протovolонтерство, волонтерський рух, українці, війна, соціальні зміни.

В статтє проанализировано протovolонтерство как особый период в жизни человечества. Волонтерство имеет глубокие корни и весьма широкое и разветвленное объяснение. Ведь оно стало неотъемлемой частью жизни человечества в его древней и средневековой истории. В статтє охарактеризовано понятие «протovolонтерство» и проанализированы виды протovolонтерства.

Ключевые слова: протovolонтерство, волонтерское движение, украинцы, война, социальные изменения.

The article analyzes protovolonterstvo as a special period in the social life of mankind. Volunteering has deep roots and very wide and extensive explanation of the concept. After all, it has become an integral part of the social life of mankind in its ancient and medieval history. In this paper the concept of "protovolonterstvo" is described and the types of protovolonterstva are analyzed/

Keywords: protovolonterstvo, volunteering, Ukrainian, war, social change.

© Козачук М. Б., 2016

Українці – народ давній та волелюбний, протягом всієї історії ведуть боротьбу за незалежність та за збереження власних традицій, культури, побуту та мови. Це сприяло великій кількості війн, які відбувались на території сучасної України, що в даному випадку демонструвало консолідацію місцевого населення виходячи з двох причин: безпеки і збереження національної самосвідомості. Ці фактори ставали основною рушійною силою у випадках, коли доводилось «ділитись своїм» і допомагати визволителям усім, що було вдома, збільшуючи впевненість воїнів у собі та усвідомлення, що вони роблять правильні речі. В даному випадку це стало рушійною силою зародження волонтерського руху на українських землях.

Ціль даної статті - схарактеризувати поняття протovolонтерства як важливого етапу у соціальному житті людства, який існував до появи волонтерського руху в сучасному його розумінні.

Науковою розробкою в дослідженні проблематики добровільної діяльності лежать ідеї альтруїзму (І. Кант, Г. Гегель, О. Конт, П. Сорокін, Д. Майерс), лібералізму (Дж. Бентам, Г. Спенсер, Ф. Хайек), марксизму (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін), християнських релігійних цінностей (А. Сміт, М. Вебер, А. де Токвіль). На сучасному етапі проблематика добровільної діяльності досліджується в межах трьох підходів: соціетального (Р. Корньюел, Ф. Хайек), економічного (Л. Саламон) і трудового (К. Бідерман, Л. Кудринська).

Зокрема, проблематикою волонтерського руху в соціологічному контексті займалися такі відомі науковці як Дж. Девіс Сміт, М. Харріс, К. Рочестер, Р. Хедлі, С.Елліс, К.Кемпбел та ін.. Крім того, волонтерство як соціальний феномен вивчали такі вітчизняні науковці як Р.Вайнола, А.Капська, Н.Комарова, О.Безпалько, О.Карпенко, І.Зверева, Г.Лактіонова. Однак, зазначені дослідження ґрунтуються переважно на узагальненнях досвіду практичної реалізації волонтерських проектів у галузі соціальної роботи з їх детальним, часто поетапним, описом. Тому оцінюючи рівень розробленості проблематики щодо волонтерської діяльності і волонтерського руху в Україні, варто вказати на відсутність комплексних соціологічних досліджень у даній галузі.

Говорячи про дослідження протovolонтерства, варто зазначити, що воно зародилось ще на початку розвитку людства, але дане визначення в наукових словниках відсутнє. Тому автор дає власне визначення цього поняття, розкриваючи його сутність та важливість при

подальшому дослідженні феномену волонтерства загалом. Зокрема, протоволонтерство – це початковий етап інтерпретації ідей альтруїзму в стародавній та середньовічний період розвитку людства, який передував зародженню волонтерського руху в сучасному його розумінні.

Починаючи з розгляду альтруїстичних ідей щодо добровільності, є цікава думка Петра Олексійовича Кропоткіна, щодо поклику ділитись власністю з іншими. Він пояснив це, на прикладі поведінки між двома шимпанзе. Ось як він писав: «Два шимпанзе помещены в соседние клетки, – пишет Кропоткин, – причем у одного есть пища, а у второго – нет. Обездоленный шимпанзе начинает попрошайничать, и его собрат неохотно передает ему из своего рациона. В определенном смысле именно то, что он делает это неохотно, придает особую важность поступку: ясно, что второму шимпанзе нравится пища и он с большим удовольствием оставил бы ее себе всю. Отсюда, соответственно, следует, что этот позыв поделиться действительно может иметь более глубокие корни» [1, с. 68].

З такої інтерпретації альтруїзму П. Кропоткіна, ми просто зобов'язані повернутись до первісного суспільства і показати, яким чином можна інтерпретувати сучасне розуміння волонтерства через призму природного походження людства.

В першу чергу варто згадати про первіснообщинний лад, з якого розпочалось зародження людства. Аналізуючи висновки істориків про життя в первісному суспільстві, можна натрапити на зародження першого виду економічних відносин в житті людства, які називають «Престижна економіка» [2, с. 28] або «Економіка дару» [3, с. 6]. Основна сутність такого виду до-ринкової економіки полягала в тому, що цінні товари та послуги регулярно передаються без будь-яких конкретних домовленостей про негайну або майбутню нагороду [3, с. 8].

Виникнення престижної економіки мало своїм наслідком появу складної системи майнових відносин між членами різних громад. Якщо спочатку ці економічні зв'язки зводилися до дарообміну, то згодом виникли відносини позики, товарообміну та ін. Надлишковий продукт циркулював не тільки між членами різних громад, а й між людьми, що належать до однієї громади. Якщо перші з самого початку обмінювалися надлишковим продуктом, то другі спочатку ділилися ним. Незабаром, цей поділ придбав форму дачі допомоги, яка надавалася не постійно, а лише в разі потреби тій чи іншій общині. Ця

форма допомоги, як і поділ не припускала еквівалентного відшкодування, так як була добровільною допомогою однієї общини іншій [4, с. 51].

Таку поведінку можна назвати прототипом волонтерської діяльності, адже кожна дія, яка зроблена добровільно та безоплатно, вже є показником волонтерства. Тому в даному випадку можна стверджувати про те, що добровільність розпочала своє існування не через військові дії (добровольцями вперше називали військових, які приймали участь у військових діях безкорисно), а через зародження економічних відносин.

Наприклад, на думку відомого письменника Льюїса Хайда, «істинний» (безкорисливий) дар створює моральний зв'язок, що виходить за межі будь-якої товарної угоди. «Угода з серцем» знаходяться поза рамками закону і коли такі угоди підіймаються до узаконених правовідносин, коло дарування значно звужується [5, с. 89]. Зазначається, що дарування має не так економічне значення, як соціальне, як таке, що об'єднує спільноти морально та підтримує матеріально тих, хто цього потребує.

Петро Кропоткін бачив в племенах мисливців-збирачів парадигму «взаємної допомоги». Кропоткін стверджував, що взаємна вигода є сильнішим стимулом, ніж взаємні чвари, що веде до підвищення особистої продуктивності та, в кінцевому рахунку, це більш ефективно для колективу в довгостроковій перспективі. В основі економіки дарування робиться наголос на концепцію збільшення індивідуальних людських можливостей і його засобів виробництва, які потім (теоретично) підвищують здатність суспільства відповідати взаємності [6, с. 10].

А ось, наприклад, соціолог Марсель Мос стверджує, що дар завжди тягне за собою зобов'язання і ніколи не є «добровільним». За словами Моса, якою б привабливою здавалася економіка дарування, люди не завжди хочуть бути заплутані в павутині зобов'язань. «Дар, за який ще не сплачено, принижує людину, яка приймає його» [7, с.141]. Хоча тут же він не відхрещується від того, що в даному випадку добровільний дар створює «чуттєвий зв'язок» на відміну від звичайного товарообміну, що підтверджує соціальність даного феномену.

Економіст Дюран Бел стверджує, що обмін в економіці дарування відрізняється від простого товарного обміну тим, що він головним чином використовується для побудови соціальних відносин. Подарунки між людьми або між групами допомагають будувати відносини, що дозволяє людям працювати разом. Щедрість подарунка

підвищує престиж людини і його соціальний статус. Відмінності в соціальному ранзі визначаються не доступом до товарів, а «здатністю давати іншим; бажання накопичувати розглядається як ознака слабкості» [8, с. 161]. В даному випадку розглядається один з видів волонтерської діяльності – благодійність. Цей вид волонтерства завжди призводить до підвищення соціальної значущості благодійника, який безоплатно віддає те, чим він володіє особисто на благо інших, які більше потребують.

Після цього роль волонтерства в економічному житті людства не згадується аж до буржуазної революції (друга половина. XVII ст.). Натомість з'являються згадки про волонтерів в контексті війни. Зокрема, німецький етнолог та соціолог Юліус Ліпс, в своїй відомій книжці «Происхождение вещей», досліджуючи танцювальні обряди в Стародавньому Єгипті, вживає термін «волонтер» в контексті добровольців, яких запрошували до Єгипетського війська. Так, у чоловічих танцях (в основному мисливських та військових) відпрацьовувалася вправність рухів і синхронність їх виконання. При цьому в них виховувалося почуття солідарності, розвивалася витривалість і терплячість до болю. Військовий танець слугував також запрошенням волонтерів до участі в походах, а під час бойових дій виконувався перед ворогом з метою його залякування або роздратування, – щоби викликати його на бій, а також для того, щоби підняти бойовий дух свого війська [9, с. 277].

Доброчинність з давнини притаманна українському народу. В Україні з давнини існувала праця на користь суспільства, її витоків та поширення нерозривно пов'язані з походженням і самою суттю народу. Поширені у східних слов'ян безоплатні громадські роботи, що мали характер суспільної допомоги і називалися толокою, використовувались у сільському господарстві, на будівництві, подекуди практикуються й зараз. Зустрічається багато згадок про суспільно корисну працю в Київській Русі. Прикладом слугує діяльність князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха. Останній у своєму «Повчанні» радив не забувати про убогих, сиріт і про вдів. За литовсько-польської доби розпочинається новий етап доброчинності, що постав вже як необхідна умова формування національної держави. Православні братства не лише навчали дітей, допомагали бідним, сиротам і хворим, але й у власний коштів створювали школи, притулки, друкарні, шпиталі, реставрували церкви. Опікувалися громадськими справами князі Острозькі та Вишневецькі. Завжди допомагало

скривдженому населенню українське козацтво. Поняття «волонтер» відоме з кінця XVIII ст. У 1792 р. за Великої французької революції розпустили королівську армію, але коли Франції знадобився захист від австрійського війська, до національної гвардії почали записувалися добровольці. Саме їх називали волонтерами [10, с. 162].

Але подібні волонтери з'явилися ще на століття раніше і серед них були українські козаки. Коли у 1618 р. в Європі вибухнула війна між католицькими і протестантськими державами — так звана Тридцятилітня війна 1618—1648 рр. — у її вир було втягнуто практично всі європейські народи, і саме ця війна, по-суті, претендує на звання першої світової війни. Не минуло її смертоносне полум'я й українців. Перші спроби вербування українських козаків вчинили ще в 1620-ті рр. представники протестантського табору — спочатку трансільванський князь Бетлен Габор, згодом шведський король Густав II Адольф. Проте, більш легально діяли вербувальники імператора, оскільки між Імперією та Річчю Посполитою функціонувала таємна угода, що передбачала можливість вербування волонтерів на територіях союзних держав. Більше того, у перші роки війни Зигмунд III навіть відрядив до Словаччини на допомогу імператору 10-тисячний загін лісовчиків. Не бракувало волонтерів з України і у ворожому до імператора таборі. Після невдалої спроби вербування Війська Запорозького іменем шведського короля на початку 1630-х рр., у 1636 р. це зробити намагались всюдисущі агенти кардинала де Ришельє. А восени 1644 р. посол французького короля у Варшаві граф де Брежі звернув увагу наступника де Ришельє кардинала Джуліо Мазаріні, на можливість на вербувати на королівську службу запорозьких козаків. Характеризуючи потенційних волонтерів на службі Людовіка XIII, посол вказував на те, що вони "дуже відважні вояки, непогані вершники, досконала піхота, особливо придатні до захисту фортець" [11].

Вже після цих трагічних подій у Європі розпочалась хвиля буржуазних революцій спочатку в Нідерландах, а після і в Англії, які спричинили значний економічний прогрес та відносно нього, розвиток практично всіх видів волонтерства (яке було присутнє в будь-якій сфері соціального життя суспільства) в сучасному його розумінні.

Висновки. Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити припущення про те, що волонтерство в первісному суспільстві

спричинило виникнення перших економічних відносин в історії людства. А вони, в свою чергу, призвели до поглиблення суспільного значення волонтерства і показали, що навіть добровільна діяльність може бути безкорисною, а може відбуватись і з корисливих спонукань. Це яскраво описав Д. Бел та інші дослідники економіки дарування, які стверджують, що дари приносили дарувальнику певний престиж та підвищення соціального статусу. До речі, російський філософ Юрій Семенов писав, що саме перетворення відносин між членами громади в оплатне з неминучістю тягли за собою становлення майнової, соціальної та класової нерівності [12, с. 42]. Тому можна вважати, що такі відносини були прототипом благодійності в первісному суспільстві. Згодом протоволонтерство набуло військового характеру, бо мало на меті залучення добровольців до участі у військових діях, які вступали до озброєних формувань з доброї волі за двох основних причин: забезпечення безпеки власній нації або з меркантильних спонукань (заключаючи грошовий контракт).

Література

1. Кропоткин П. А. Взаимная помощь как фактор эволюции. Сочинения. Т. 7 / П. А. Кропоткин; Пер. с англ. В. П. Батурина / Под ред. автора. – СПб. : Знание, 1907 г. – 351 с.
2. Семенов Ю. И. Введение во всемирную историю. Выпуск II. История первобытного общества. Учебное пособие / Ю. И. Семенов. – М. : МФТИ, 1998. – 192 с.
3. Cheal D. The Gift Economy / D. Cheal. – New York : Routledge, 1988. — P. 1–19.
4. Kranton R. Reciprocal Exchange: A Self-Sustaining System / R. Kranton // American Economic Review. – Vol. 86, №. 4. – 1996. — P. 830-851.
5. Hyde L. The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property / L. Hyde. — Front Cover. Vintage Books, 1983. – 327 p.
6. Kropotkin P. Mutual aid. A Factor of Evolution / P. Kropotkin. – London: Freedom press, 1987. – 278 p.
7. Mauss M. The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies / M. Mauss. –London, 1954. – 368 p.
8. Bell D. Modes of exchange: Gift and commodity / D. Bell // Journal of Socio-Economics. – 1991. – Vol. 20, Issue 2. – P. 155-167.
9. Липе Ю. Происхождение вещей. Из истории культуры человечества / Ю. Липс; пер. с нем. В. М. Бахта; Ред. и пред. С. А. Токарева. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1954. – 485 с.

10. Матвеев С.Ф Соціальні аспекти волонтерського руху: минуле та сьогодення / С. Ф., Матвеев, І. О. Когут // Вісник Запорозького національного університету. – 2010. - №1(3). – С. 161-165.

11. Україна: хронологія розвитку // Енциклопедичне видання у 6-ти томах: видавництво «Кріон» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/kozatsk-povstannya/ukra-nsk-kozaki-na-sluzhb-u-frantsuzkogo-korolya/>

12. Семенов Ю. И. Экономическая этнология. Первобытное и раннее предклассовое общество. Ч. 1-3 / Ю. И. Семенов // Материалы к серии "Народы и культуры". Вып. XX. Экономическая этнология. Книга 1. – М. : Институт этнологии и антропологии РАН, 1993. – 710 с.